

Ziya Gökalp'in Tarih ve Toplum Düşüncesinin Temel Kavramları

Ziya Gökalp' i 85. ölüm yıldönümünde saygıyla anarak...

H.Haluk Erdem

*Yard. Doç. Dr.
Gazi Üniversitesi
Gazi Eğitim Fakültesi
Felsefe Grubu Eğitimi ABD*

Özet: Genellikle sosyolog olarak değerlendirilen Ziya Gökalp için gerçekte, tarihten eğitime, siyasetten topluma, felsefeden şiire kadar pek çok alanda eserler vermiş bir düşünür demek daha doğru bir yaklaşımdır. Sosyal bilimler bakımından zengin problemlerle dolu yapıtlarını günümüzde insanlık durumuyla ilgisinde yeniden ele almak önemli görünüyor. Özellikle küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan birey-toplum ve devlet ilişkilerinde yaşanan problemler, eğitim, ekonomi ve siyasetin içinde insanın unutulması, ülkemizin çağdaş, laik ve ulus devlet yapısının tartışılmaya başlanması karşısında Gökalp düşüncesinden alınabilecek ipuçları vardır. Bu çalışmada Gökalp'in tarih ve toplum düşüncesinin temel kavramları günümüzün temel meseleleriyle ilgisinde ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökalp, tarih, toplum, felsefe, eğitim, "yeni hayat", kültür, medeniyet

Basic Concepts of Ziya Gökalp's Thoughts on History and Society

Abstract: It would be more accurate to call Ziya Gökalp as a philosopher rather than a sociologist because of his studies in different subjects and disciplines ranging from history to education, from politics to society, from philosophy to poems. It seems important to reevaluate his works, which are rich in issues related to social sciences, according to their relations to the contemporary problems of humanity. Such problems as the increased tension in the relations of individual-society and state, forgotten humans in education, economy and politics, increased attacks on modern, secular and nation state seem to deteriorate with the coming of globalization, and this also calls for a review of Ziya Gökalp's thoughts to look for clues that would help develop solutions to such problems. This study analyzes the basic concepts of Gökalp's thoughts on history and society as they relate to today's problems and issues.

Keywords: Ziya Gökalp, history, society, philosophy, education, "new life", culture, civilization

Giriş

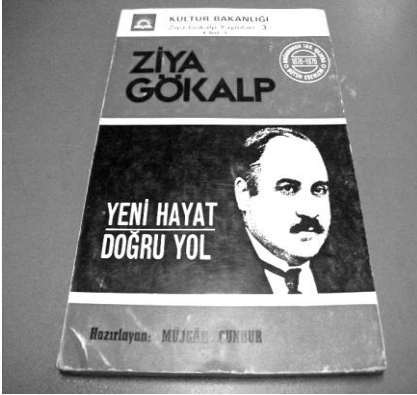
Ziya Gökalp'in ölümünden bu yana seksen beş yıllık bir zaman geçti. Gökalp'in düşünceleri kendi zamanında, insanlık durumuyla ilgisinde ne anlam ifade ediyordu, günümüzde ne anlam ifade ediyor? Geçen seksen beş yıllık zaman dilimi, onun hangi düşüncelerini haklı çıkarmıştır? Bu sorulara geçmiş ve günümüz Türkiye'sini anlamak bakımından yanıtlar vermek önemli görünüyor. Hilmi Ziya Ülken Gökalp'in gerek kendi kuşağı, gerek onu izleyen kuşaklar üzerinde çok büyük etkisi olduğunu dile getirir ve onun uğraştığı Batı düşüncesine dayanarak toplumumuzun bütün problemlerini "en etraflı ve sistematik bir tarzda görmüş olan ilk büyük mütefekkir" olduğunu yazar (Ülken, 2007: XXXIII). Niyazi Berkes Gökalp'i "bilimsel yöntemlere inanmış bir düşünür" olarak görür ve "ulusun bunalımlı bir döneminde bilimsel ve düşünsel rolünü oynamış, tarihe geçmiş olan bu düşünürün" fikirlerinin toplu bir muhasebesinin yapılması gerektiğine inanır (Berkes, 1985: 200). *Ziya Gökalp*'in yakın çevresinde bulunan *Mehmet Emin Erişirgil Gökalp*'in üzerindeki etkisini, *Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp* adlı yapıtta ortaya koyar (Erişirgil, 1984). Orhan Türkdoğan günümüzde sahneye çıkan kitle kültürünün boyutlarının anlaşılması ve ülkemiz toplum sorunlarının çözülmesi bakımından *Gökalp* düşüncesinin yeniden değerlendirilmesinin önemini vurgular (Türkdoğan, 1998: 8). Halil İnalçık bir makalesinde Gökalp düşüncesinin yüzyıla damgasını vurduğunu düşünür (İnalçık, 2000: 9). Emre Kongar değerlendirmesinde Gökalp'in toplumbilim açısından kimi zaman sistematik tutarsızlıklara düşmüş olsa da, toplumbilimin ve ulusal ideolojinin Türkiye'de öncülüğünü yaptığını söyler (Kongar, 1996: 64). Taha Parla Gökalp'in korporatist düşüncesinin "Türkiye yönetici ve siyasi sınıfına paradigmatik bir dünya görüşü sağladığı; dar anlamda birer siyasi ideoloji olan İttihatçılık (1908-1918) ve Kemalizm'le (1923-1950) bugünkü Kemalizm'lerin (1960-1980'ler) ve çeşitli sağ ideolojilerin, onun kapsamlı sisteminin programatik çeşitlemelerinden ibaret" olduğu savını ileri sürer (Parla, 2001: 28; Karpata, 2003: 328). Orhan Karaveli'nin eserinde Gökalp ATATÜRK'e fikirleri bakımından esin kaynağı olan bir düşünür olarak ele alınır (Karaveli, 2008).

Yukarıda kısaca açıklanan farklı görüşler Ziya Gökalp düşüncesinin anlaşılmasının gereğini ortaya koymaktadır. Bu gerekliliğe eklenebilecek olan bir nokta da, Gökalp düşüncesinden hareketle günümüzden geleceğe insanlık olarak içinde bulunduğumuz küreselleşme çağında sosyal, ekonomik ve kültürel bakımdan olumsuz durumlardan çıkış yolu sağlama çabasıdır. Gökalp düşüncesi yalnızca kendi döneminde kalmış düşüncelerden ibaret sayılması, sanıyoruz ki eksik bir değerlendirme olacaktır.

Çalışmamızın temel problemlerine geçmeden önce Ziya Gökalp'in yaşam öyküsüne değinmek yerinde olacaktır. Gökalp 23 Mart 1876 tarihinde Diyarbakır'da doğdu. Asıl adı Mehmet Ziya'dır. 1890 yılında Askeri Rüştiye Mektebini tamamladı. Aynı yıl babasını kaybeden Ziya'nın eğitimini amcası Hacı Hasip Efendi aldı. Amcasından İslam felsefesi, Arapça ve Farsça öğrendi. Gökalp 1891'de sınavla Diyarbakır Mülki İdadisine girdi. Dördüncü sınıfta

bütün öğrenciler "padişahım çok yaşa!" diye bağırırken Ziya "Milletim çok yaşa!" diye bağırınca hakkında açılan soruşturmadan öğretmenlerin yardımıyla kurtuldu. 1894 yılında intihar girişiminde bulundu. Kurşun alınının kemiğine saplanmasına rağmen şans eseri ölmedi. İstanbul'a giden Gökalp parasız yatılı olarak okumasına olanak sağlayan Baytar Mektebine yazıldı (1895-1896). Hürriyet düşüncelerinin etkisi altında kalan Gökalp 1899 yılında tutuklandı ve Taşkışla'da on ay hapis yattı. 1909 yılında İttihat ve Terakki Partisi'nin Selanik'teki Kongresinde Genel Merkez üyeliğine seçildi. 1919'da ittihatçılarla işbirliği yaptığı gerekçesiyle tutuklandı, Limni ve Malta'ya sürüldü. 1921'de Mustafa Kemal'in yoğun uğraşları sonucunda sürgünde bulunan yirmi bir kişiyle birlikte Gökalp serbest bırakıldı. 1923 yılında Mustafa Kemal'in çabaları sonucu Diyarbakır Mebusu olarak Meclis'e girdi. 25 Ekim 1924 tarihinde İstanbul'da yaşama veda etmiştir (Filizok, 2005 ve ayrıca bkz. Erişirgil, 1984).

Üç Felsefi Vasiyet: Aklın Özgürleşmesi-Bağımsızlığı, Toplumu Tanıma ve Topluma Yön Verme

Tarihten felsefeye, sosyolojiden halk kültürü incelemelerine kadar pek çok alanda eserler vermiş Ziya Gökalp düşüncesinin hareket noktası konusunda farklı görüşler öne sürülebilir. Onun Türk ve Batı düşüncesini zaman zaman birleştirmek zaman zaman bu iki düşüncenin ayrımlarını vurgulamak bakımından farklı konularla ilgisinde ele alan yazıları üzerinde neyin/nelerin etkisi olduğunu düşündüğümüzde karşımıza üç vasiyet çıkmaktadır. Bu üç vasiyetin Gökalp'in yalnızca yazılarında değil

yaşamına da yol gösteren ana ilkeler olduğunu söylemek sanıyoruz ki yanlış olmayacaktır. Gökalp üç vasiyeti de "felsefi vasiyetler" olarak adlandırır. Babasının vasiyeti olan ilk vasiyeti Gökalp'in kendi kaleminden okuyalım:

"Daha on dördüme yeni giriyordum. Bir gün babam bir dostuyla konuşuyordu. Dostu ona, benim okumaya olan merakımdan bahsetti. Tahsil için Avrupa'ya gönderilirsem, memlekete bir âlim yetişebileceğimi söyledi. Babam dedi ki: Tahsil için Avrupa'ya giden gençler, yalnız Avrupa ilimlerini öğrenebilirler; milli bilgilerimizden habersiz kalırlar. Medreseye gidenler de iyi hoca bulurlarsa, dini ve milli irfanımıza az çok vakıf olabilirler. Fakat bunlar da Avrupa ilimlerinden mahrum kalırlar. Bence, memleketimize en faydalı âlimler, bizim için hemen bilinmesi lâzım olan hakikatleri bilenlerdir. Bu hakikatlerse ne Avrupa ilimlerinde, ne de milli bilgilerimizde tam olarak mevcut değildir. Gençlerimiz bir taraftan Fransızca'yı, diğer taraftan Arapça'yı iyi öğrenmeli! Ondan sonra, hem Batı ilimlerine, hem Doğu bilgilerine mükemmel olarak vakıf olmalı! Sonra da,

bunların mukayese ve birleştirmesiyle milletimizin muhtaç olduğu büyük hakikatleri meydana çıkarmalıdır!" (Gökalp, 1997: 9).

Gökalp'i böyle bir eğitimle yetiştirmeyi isteyen baba bu sözlerden bir yıl sonra yaşamdan ayrılır; ancak oğlu, babasının bu vasiyet sözlerini ömrünün hiçbir anında unutmadığını, bu vasiyetin aklına ve zekâsına sonsuz özgürlük ve bağımsızlık verdiğini yazacaktır.

Gökalp İstanbul'a geldiğinde özgürlük ve millet idealleriyle karşılaşır. Kelâm ve tasavvuf genç Gökalp'in kalbinde kurtuluş düşüncesi ve "ümit felsefesi" oluşturmaktan uzaktır; çünkü onlar bugünkü hayata ait ideallere değer vermemektedirler. Bugünkü hayatta insanı yücelten, milleti ve vatani kurtulmuş görmeyi isteyen Gökalp'in karşısına hocası Doktor Yorgi çıkar. Hocasının vasiyeti siyasal bir devrim yapmak isteyenlerin arasında yer alan ve bunun Meşrutiyet yönetimiyle geleceğine inanan Gökalp üzerinde büyük bir etki yapar:

"Türk gençleri siyasi bir inkılâp yapmak, bir meşrutiyet idaresi tetkik etmek istiyorlar. Bu hareket övülmeğe değerlidir. Yalnız, bir cihet var ki, inkılâp, taklitle olmaz. Türkiye'deki inkılâp, Türk milletinin sosyal hayatına, milli ruhuna uygun olmalı! Yapılacak Kanun-i Esasî Türk milletinin ruhundan kopmalı! Sosyal bünyesine uymalı! Böyle olmazsa, yapılacak inkılâbın memlekete zararlı olması ihtimali var. İyi bir Kanun-i Esasî yapabilmek için, önce Türk milletinin psikolojisini ve sosyolojisini tetkik etmek lâzım! Siz, bu inkılâpçıları herhâlde az çok tanırırsınız. Bunlar lâzım gelen bu tetkikleri yapmışlar mı? Yaptıkları programı bu tetkiklere mi dayandırıyorlar? Hulâsa, başladıkları savaşıma, ilmi bir surette hazırlanmışlar mı?" (Gökalp, 1997: 16).

Bu vasiyetten sonra Gökalp Türk Milletinin sosyolojisi ve psikolojisini incelemek için bu bilimlerin genel esaslarını öğrenmeye başlayacaktır. İfadede geçen 'Türk Milletinin sosyolojisi ve psikolojisi'ni dar anlamda, bir ulusun değişmez yasalarını bulmak ve diğer uluslardan üstün olduğunu göstermek biçiminde anlamamak gerektiği düşüncesindeyiz. Üçüncü vasiyet Gökalp'in karşısına on ay mahkûm olduğu hapislik yaşamında ihtiyar bir meşrutiyet severin, pirinin sözleridir:

"Millet derin bir uykudadır demiştim. Onu uyandıracak şey, millete kendi varlığını, hayatı için tehlikenin ve selâmetin hangi taraflarda olduğunu, hulâsa, gelecekteki hedeflerini, gayelerini öğrenmesidir. (...) Benim en ziyade korktuğum cihet, meşrutiyet ilân olunca, bu meşrutiyete evvelden hazırlanmış düşünürlerin mevcut bulunmayışıdır. (...) Hangi fikirler bu milleti, dalmış olduğu derin uykudan uyandırabilir, hangi idealler onu yeni bir tekâmül istikametine doğru yürütebilir, hangi prensipler onu medeniyete doğru yükseltebilir? İşte bütün bu noktaları keşfetmelisiniz! Hulâsa, milletimizin uyanması ve yükselmesi için lâzım gelen vazih program elimizde hazır bulunmalı!" (Gökalp, 1997: 19-20).

Vatan yolunda nasıl çalışması gerektiğini bu pirinden öğrenen Gökalp tüm bu vasiyetler doğrultusunda tarihte olup biten olayları değerlendirecek ve yeni bir toplum oluşturma sürecini düşünceleriyle yönlendirmeye çalışacaktır. Onun tüm çalışmalarını bu üç vasiyetle açıklanabileceğini söylemek istemiyoruz; ancak bu vasiyetlerin anlaşılması Gökalp'in tarih ve toplum düşüncesini anlamak bakımından bir yol haritası çizmektedir. Özetlersek; Gökalp için babasının vasiyeti aklın bağımsızlaşmasını, hocasının vasiyeti kendi toplumunu tanımasını, pirinin vasiyeti topluma yön vermesini anlatmaktadır.

Ziya Gökalp'in Tarih Düşüncesi ve Tarih İncelemeleri

Ziya Gökalp 22 Eylül 1919-30 Nisan 1921 tarihleri arasında sürgüne gönderildiği Malta'da eski nazırların ve mebusların da aralarında yer aldığı arkadaşlarına dersler vermiştir. *Felsefe Dersleri* olarak belirlenen bu derslerde Gökalp tarihi de konu edinir. Tarihin konusu, amacı, yöntemi, tarihsel eleştiri, tarih felsefesi ve tarihin değeri derslerde ele alınan problemlerdir. Ona göre tarih, en genel anlamıyla "geçmiş olan bütün olayların incelenmesi" demektir. Geçmiş olan bütün olaylar ifadesi yalnızca insanları değil, aynı zamanda doğayı ve diğer canlıları da içine almaktadır. Tarihsel olaylar, deneysel bilimlerce ele alınan olaylardan farklı olarak "üzerlerinde doğrudan doğruya gözlem mümkün olmayan", "üzerlerinde deney yapılamayan" olaylardır (Gökalp, 2006: 716). Gökalp tarihsel olayları ele alan tarih biliminin "bilimsel tarih" niteliğine kavuşmasının 18. yüzyıldan sonra, gerçek anlamda bilim olmadıysa da 19. yüzyılda söz konusu olduğunu düşünmektedir. Bugünü geçmişe bağlayarak geçmişe açıklamaya çalışan tarih bilimi sosyolojiyle bağlantılı hale gelmiştir.

Gökalp'e göre tarihçi geçmişin bütün izlerini arayıp toplamak ve incelikli bir şekilde bunların kökenini, anlamını, yeterliğini soruşturmalı ve belgelerin hatırlattıkları olayları yeniden oluşturacak ve açıklayacak biçimde sentezlemelidir. Sentezleme tarihçiyi felsefeye yaklaştıran bir adımdır. Gerek olayların gerek tanıkların ve gerekse belgelerin eleştirisi tarihçinin hiç vazgeçmemesi gereken bir yaklaşımdır (Gökalp, 2006: 718). Gökalp, olayların "incelikli" soruşturması yerine bir takım a priori anlayışlara dayanan tarih felsefelerini eleştirir. Bu felsefeler insan özgürlüğünü hesaba katmamışlardır. Hegel, 18. ve 19. yüzyıl filozofları, ilerleme düşüncesini savunan, özellikle Condorcet, Auguste Comte, Spencer ve "maddeci-belirlenimci" olan Karl Marx'ın tarih felsefesi bu bakımdan eksiktir (Gökalp, 2006: 725).

Gökalp tarihin yalnızca insanlığın hafızası değil, aynı zamanda 'insanlığın vicdanı' olduğunu belirtir. Ziya Gökalp'in tarih incelemelerinin merkezinde Türk uygarlık tarihi yer almaktadır. Onun bu konuda ele aldığı bazı problemler şunlardır: Göçebelik ve Türk töresi, Türklerin kökeni, İslamiyet öncesi Türk dini, Türklerde dini evrimin aşamaları, Türk totemizmi, Türk takvimi, Oğuzların, Yakutların, Altayların dini sistemleri, Türk

söylenceleri, Şamanizm, eski Türklerde bilim ve felsefe, İslamiyet'ten önce Türk devletleri ve özellikleri, İslamiyet'ten önce Türk ailesi, Türk iktisadı.

Gökalp'in ele aldığı bu konu başlıklarından onun tarih araştırmalarının İslamiyet'ten önceki Türklerin durumuna ilişkin olduğu görülmektedir. Türk uygarlık tarihi Türk toplumunun birbirinden farklı olarak yaşadığı üç hayat biçimi olarak düşünülmektedir. Bu üç hayat biçimi, Türklerin İslam öncesi dönemini, İslam dönemini ve Batı uygarlığını kabulden sonraki dönemi olarak belirlenmektedir (Gökalp, 2007a: 326) . Ziya Gökalp'in tarihsel olarak Türk uygarlık tarihini üç farklı döneme ayırması onun ünlü *Türkleşmek, İslamlaşmak* ve *Muasırlaşmak* düşüncesini hazırlaması ve toplum düşüncesini oluşturması bakımından önem taşımaktadır.

Ziya Gökalp'de Toplum ve "Yeni Hayat" Düşüncesi

Ziya Gökalp'in toplum düşüncesini oluşturmada en etkili olmuş toplumbilimcilerden birisi Durkheim'dır. Gökalp'i Durkheim sosyolojisine yakınlaştıran nedenin/nedenlerin ne olduğu konusunda Orhan Türkdoğan şunları söylemektedir:

"Durkheim diyordu ki: Her toplumsal olayın nedeni yine toplumda aranmalıdır. Osmanlı toplumunda beliren bu oluşumları değerlendirmek Gökalp'i Durkheim'e yaklaştıran temel sebeplerden birini teşkil eder. (...) Kanaatıma göre, Gökalp'i, Durkheim çizgisinde birleştiren nokta, onun Durkheim'i izleyen bir kimse olmasından ziyade, sosyoloji biliminin yöntem ve kurallarını toplum yapımıza uygulamasındaki ilmi davranış ve yeteneğidir" (Türkdoğan, 1998: 10-11).

Ziya Gökalp'e göre toplum çok sayıda insanın bir araya gelmesiyle oluşan, birçok insanın bir yerde toplandığı bir yapı bir "karışım" değildir. Karışım içindeki insanda ön plan çıkan "ben", "kendini beğenmişlik" iken toplumsal bileşimde insanlar bu duygudan soyutlanıp bireyselliklerini tamamen unuturlar. Kişinin ruhunu toplumsal bileşimde daha önceki karışım halinde olmayan, hangi düşünceyi kuşatırsa ona bir idealizm içeriği veren "vecd" kaplar. Toplumların çözülmesi karışımların çoğalması, kişiliğin bitip bireyciliğin güçlenmeye başlaması, "kategorik" bir ahlâk yerine "sözleşmelere" bağlı ahlâkın yerleşip kendi başına bireylerden oluşan bir "sürü" görünümüyle meydana gelmektedir (Gökalp, 2007: 44).

Gökalp idealizm kazanmış bir ruhların bileşiminden oluşan toplum modellerinin araştırmasına girişir. O *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* adlı eserinde yaşanan çağın "milliyet" çağı olduğunu, toplumsal bilincin bu yöneliminin devlet tarafından yok sayılamayacağını belirtir. O dönemin egemen olan toplumsal yapısını oluşturan "ümme" anlayışıyla Türk toplumunun oluşturulamayacağı düşüncesindedir. Türklük milliyet, İslamlaşmak toplumun uygarlık dairesini içine almaktadır. Gökalp'e göre Türkleşmek ve İslamlaşmak arasında bir zıtlık yoktur. Çağdaşlaşma ise

Batı'dan alınması gereken bilim ve tekniği ifade etmektedir. Gökalp Türk milletinin Ural-Altay ailesine (Türkleşme), İslâm ümmetine (İslâmlaşmak), Avrupa uygarlık dairesine (muasırlaşma) ait bir toplum olduğu düşüncesine varmaktadır (Gökalp, 2007b: 49).

"Yeni Hayat" düşüncesi için kısaca Gökalp'in bugünden geleceğe uzanan yeni toplum oluşturma ideali denilebilir. Gökalp yeni toplum idealini belirli bir siyasetin temsilcisi (o dönemde İttihat ve Terakki Partisi) olarak belirlememiştir. Yeni hayat ideali felsefi vasiyetlerden izler taşımaktadır. Bu kavramı doğru anlamak için, Gökalp'in o dönem düşüncesine ve Sultan Hamit dönemine geri gitmek gerekir. O dönemde "sihirli" bir anlam taşıyan yeni hayat ifadesi Türkiye'de yeni bir hayat doğamayacağına inanıldığından "Türkiye dışında yaşamak" olarak değerlendirilmektedir. Meşrutiyetin ilan edilmesinden ve yıllarca susturulan basının serbest bırakılmasından sonra umutlanan gençler 31 Mart kargaşasından, Hamit'in muhalif olanları sürmesinden ve idam etmesinden sonra heyecanlarını bitirmiş halde şu yargıya vardılar: "Yeni hayat bu memlekette doğamaz!..".

Fransız filozofu Alfred Fouillée'nin (1838-1912) etkisiyle Gökalp özlenen ama bir türlü açıklanamayan bu kavramın ideallerle ilgisini kurmaktadır. Bu idealler, içinde olunan hayatın değerleri yerine yeni değerler koyulmasını, yani "sosyal inkılâp"ı anlatmaktadır. "Sosyal inkılâp" ifadesi Meşrutiyet dediğimiz siyasi inkılâbı yeter görmemenin bir anlatımıdır. Gökalp'in aradığı "yeni hayat" da bu anlayışın içinde saklıdır. Bilimlerin yönteminin olduğunu programlarının olmadığını düşünen Gökalp'e göre ne gibi hakikatlerin keşfedileceği önceden tasarlanamaz. Bu bakışla "yeni hayat" ve idealler ilişkisi konusunda Ziya Gökalp'in neler söylediğini Erişirgil'in anlatımıyla dile getirelim:

"(...) Siz diyeceksiniz ki, ne olduğunu bilmediğimiz bir hayatı özlemekte ne mana var? Bu itirazınız soyut akla ve mantığa uygundur, ama insanların psikolojisine ve tarihine uymaz. İnsanları yükselten tek sebep ideallerdir. İdealler belirsiz gayelerdir. Onlardaki belirsizliğin çekiciliği ve sihridir ki insanlığı sürükler ve ilerlemeye doğru götürür. Hem ben size yeni hayatın kıymetleri şunlardır, desem ve hepiniz de inansanız ve buna göre çalışsanız sanır mısınız ki muhakkak istediğiniz olur. Bir de bakarsınız hiç ümit etmediğiniz, hiç beklemediğiniz neticeler meydana geliverir. İdealinizin gerçekleşmemesine rağmen bu olan şeylerin de bir gelişme, bir ilerleme olduğuna asla şüphe etmemelisiniz; işte size hepinizin bildiği birkaç örnek: Madenleri altına çevirmek idealiyle çalışan simyaacılar emellerine ulaşamadılar, ama kimyayı buldular. Yıldızlarla fal bakanlar geleceği keşfedemediler, ama astronomiye ait bazı hakikatleri ortaya koydular. Haçlı orduları mukaddes toprak olan Kudüs'ü İslamların elinden almak emeliyle çarpıştılar, bunda başarılı olamadılar, ama İslam medeniyetini ganimet eşyası gibi memleketlerine götürdüler ve Avrupa'nın ilerlemesine hizmet ettiler. Sosyalizm, feminizm gibi idealler peşinde koşanların programı henüz gerçekleşmedi ama insanlık sosyal adalete ve kadın hürriyetine doğru geniş adımlar attı" (Erişirgil, 1984: 77).

Gökalp uğraşısını yeni hayatın değerlerini oluşturmak için harcayacak, Türkçe'nin yeniden gündeme gelmesinin önemini yazılarında ve şiirlerinde sık sık vurgulayacaktır. Yeni bir toplum oluşturma düşüncesinin bir ifadesi olan "yeni hayat" birey-toplum ve devlette kendisini gösteren uygulamalarda ortaya çıkmaktadır. Ziya Gökalp'ın yalnızca İttihat ve Terakki Partisi'nin ideologluğunu yaptığını ve Meşrutiyet yönetiminin ilkelerinden başka bir şey düşünmediğini öne sürenlerin bu kavramı doğru değerlendirmeleri gerekmektedir. Türkiye'nin ATATÜRK'le birlikte girdiği laiklik ve çağdaşlaşma sürecini yeni hayatın değerlerinin gerçekleştirilmesi olarak ele almak mümkündür. Ziya Gökalp kendi zamanını aşip geleceğin toplumunu oluşturma düşüncesine sahip bir düşünürdür.

Kültür (Hars) ve Uygarlık (Medeniyet) Ayrımı

Gökalp kültür ve uygarlık kavramlarının birleşme noktaları olduğunu söylese de bu iki kavramı birbirinden ayırmaktadır. Bu iki kavramın birleşme noktası bütün toplumsal hayatları içine almasından kaynaklanır. Ona göre toplumsal hayatlar dinsel, ahlâksal, hukuksal, kurgusal (muâkalevi, spekülatif), sanatsal, iktisadi, dilsel ve bilimsel olmak üzere sekiz çeşittir. Bunlara Gökalp kültür (hars) adını verdiği gibi uygarlık (medeniyet) da demektedir, ancak birbirlerinden ayrıldığı noktaları da arkasından ileri sürmektedir. Ona göre kültür ulusalken uygarlık uluslararasıdır. Belirlenen sekiz oluşum uyumlu bir toplam halinde kültürü oluşturmaktadır. Uygarlıkta aynı gelişmişlik düzeyindeki birçok ulusun "toplumsal hayatlarının ortak bir toplamı"dır. Amerika da içinde olmak üzere bütün Avrupalı uluslar Batı uygarlığı adını alırlar. Bu uygarlığın içinde de ayrı ve bağımsız bulunan İngiliz, Fransız, Alman kültürü bulunmaktadır (Gökalp, 2003: 60). Kültür kendiliğinden ve doğal olarak gelişirken, uygarlık bireysel istem ve yöntemlere bağlıdır. Örneğin dil, bireyler tarafından yöntemle oluşturulmuş bir şey değildir. Dilin kendi yapısından doğan bir kural ve sözcük değiştirilemez. Bunlar ancak kendiliklerinden değişebilirler. Gökalp'e göre sözcükler kültürün, yeni sözcüklerse bireysel icatları dile getiren uygarlığın alanındadır. Kültür ve uygarlık ayrımı duygu ve bilgi ayrımı gibidir. Gökalp'e göre insandaki duygular bir yöneme ve isteme bağlı değildirler. Bir ulus başka bir ulusun dinsel, ahlâksal ve sanatsal duygularını taklit edememektedir. Kültür öğeleri arasında uyumlu bir birliktelik varken uygarlıkta" böyle değildir.

Gökalp'ın kültür ve uygarlık kavramları arasında yaptığı ayırım eleştirilebilir. Düşünce çizgisinin yönelimleri dikkate alınacak olursa Gökalp bu düşüncesini geliştirebilir bir nitelik barındırmaktadır. Ömrü biraz daha uzun olsaydı düşüncelerini gözden geçireceği söylenebilir. Atatürk'e düşünceleriyle yol göstermiş bir Ziya Gökalp'ten bu bunu beklenmesi doğaldır. Düşüncemiz, Gökalp'ın bu ayrımı Osmanlı uygarlığı ile Türk kültürü arasında doğan uyumsuzluktan dolayı yapmak istediğidir. Ona göre uygarlık ulusal bir kültüre aşılırsa, uyumlu bir birlik durumunu almaktadır. Örneğin İngiliz uygarlığı,

İngiliz kültürüne aşılınmış bir biçimde kendisini göstermiştir. Osmanlı uygarlığı ise Türk, Acem, Arap kültürleriyle İslam dinine, Doğu uygarlığına ve daha sonra da Batı uygarlığına giren kurumların karışımıdır. Osmanlı uygarlığı hiçbir zaman uyumlu bir birlik durumunda olamamıştır (Gökalp, 2003: 74). Ziya Gökalp çalışmalarının merkezine Türk kültürünü alarak belki de uyumlu bir birlik arayışını kurmak istemiştir. Osmanlı uygarlığının Türk kültürüyle uyumlu bir birlik kuramamasını bu iki kavramı ayırmakla çözmeye çalışan Gökalp kültürü güçlü ama uygarlığı zayıf olan bir ulusun kültürü bozulmuş ama uygarlığı yüksek bir ulusla siyasal savaşıma girdiğinde kültürü güçlü olanın bu savaşı her zaman kazanacağını dile getirir. Gökalp'in bu ifadelerinden neden Mustafa Kemal ATATÜRK'ün kültür ve uygarlık kavramlarını birbirinden ayırmadığı ve çağdaş bir ulus devlet yaratmak istediği açık hale gelmektedir.

Son Söz Yerine...

Ziya Gökalp genç yaşından itibaren okuyan bir insan olarak başta felsefe, sosyoloji, tarih olmak üzere pek çok disiplinin etkisinde kalmıştır. Bu etkiden dolayı onun çalışmalarının merkezine aldığı çeşitli sosyologlar ve filozoflar vardır. Gökalp kendisine bırakılan felsefi vasiyetleri yerine getirmek bakımından elindeki bilgi malzemesinden yararlanmıştır. Onun düşünce gelişiminde farklı yönlerin olduğu ve tutarsızlıklara düştüğünü iddia edenlerin savları kısmen doğru olsa da gözden bir şeyi kaçırmaktadırlar. Gökalp düşünce gelişiminin doğrultusunu kendisi belirlemeye çalışmış bir düşünürdür. Aklın bağımsızlığı vasiyeti gereği böyle davranmakla Gökalp kendisini bilgide yenileyen bir akla sahiptir. "Yeni hayat" anlayışı önce kendi aklını kullanan bağımsız bir düşüncenin toplumun çağdaşlaşmasının önünü açması ve topluma yön vermesi açısından önemlidir. Onun tarih ve topluma yönelirken verdiği eserlere bu gözle de bakmak yerinde olur düşüncesindeyiz. Her türlü önceden belirlenmiş bakış açısından bağımsız olarak bakıldığında Ziya Gökalp için söylenebilecek yeni değerlendirmeler ileri sürülebilir. Gökalp için söylenebilecek belirlenimlerden birisi de onun her türlü dogmatik yaklaşımın ötesinde tarih ve toplum problemlerine eğildiği ve kafa karışıklığının yoğun olduğu bir dönemde düşüncelerini özgürce ortaya koyan ilk Türk düşünürü olduğudur. Onda felsefe toplumbilimden kopmamıştır. Bugün sosyal bilimcilerin felsefeden yararlanmadığı düşünülürse Gökalp'in değeri daha da anlaşılacaktır.

Kaynakça

- Berkes, N., 1985, *Felsefe ve Toplumbilim Yazıları*, Adam Yayınları, İstanbul.
Erişirgil, M. E., 1984, *Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp*, haz. Kazancıgil, A. & Alpar, A., İkinci Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
Filizok, R., 2005, *Ziya Gökalp*, Akçağ Yayınları, Ankara.
Gökalp, Z., 1997, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, haz. Kardaş, R., Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

- _____, 2003, *Türkçülüğün Esasları*, Haz. Bak, K., Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul.
- _____, 2006, *Felsefe Dersleri*, sadeleştirilenler ve yay. haz. Utku, A. & Erbay, E., Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- _____, 2007, "Yeni Mecmua", içinde *Hilmi Ziya Ülken Seçme Eserleri*, Ziya Gökalp, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- _____, 2007a, "Türk Medeniyeti Tarihi", içinde *Ziya Gökalp, Kitaplar, Bütün Eserleri-Bir*, yay. haz. Koz, M. S., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- _____, 2007b, "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak", içinde *Ziya Gökalp, Kitaplar, Bütün Eserleri-Bir*, yay. haz. Koz, M. S., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İnalcık, H., 2000, "Ziya Gökalp Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür", *Doğu Batı*, Sayı: 12.
- Karaveli, O., 2008, *Ziya Gökalp'i Doğru Tanımak*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Karpat, K., 2003, "Ziya Gökalp'in Korporatifçilik, Millet-Milliyetçilik ve Çağdaş Medeniyet Kavramları Üzerine Bazı Düşünceler", içinde *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, genel yay. yön. Belge, M., İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
- Kongar, E., 1996, "Ziya Gökalp", içinde *Türk Toplum Bilimcileri 1*, Remzi Kitabevi, Üçüncü Basım, İstanbul.
- Parla, T., 2001, Ziya Gökalp, *Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
- Türkdoğan, O., 1998, *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Ülken, H. Z., 2007, *Ziya Gökalp*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.